

**Заканамернасці і характар развіцця літаратурных узаемасувязей як
актуальная асветніцкая парадыгма**

“Сусветнае” антынамічна не толькі “нацыянальнаму”, але і “канкрэтна-гістарычнаму”. “Сусветная літаратура” у гэтым плане суадносіцца як з паняццем “нацыянальная літаратура”, так і з паняццем “сусветная гісторыя”. Перыяды гісторыі цывілізацый звязаныя з літаратурна-мастацкімі эпохамі. Характар і заканамернасці развіцця сусветнай гісторыі так ці інакш спрыяюць фарміраванню характара і заканамернасцей развіцця літаратурнага працэсу, сусветнага і нацыянальнага, а таксама ўплываюць і на спецыфіку ўзаемасувязей паміж імі.

“Скарбніца” (тэзаўрус) сусветнай літаратуры складаецца перш за ўсё з тых набыткаў, якія ўваходзілі ў яе склад ва ўсе часы станаўлення і развіцця літаратуры як мастацтва слова, у т.л. і тыя, якія з часам адмяжоўваліся ад літаратуры як асобнага віду духоўнай дзейнасці чалавека. Спачатку літаратура вылучаецца з сінкрэтычнага стану, адасабляючыся ад мастацтваў музыкі, спеваў, танцаў, ад абрадавых дзействаў і інш. Затым яна пачынае набываць адрознае ад гістарыяграфіі, філасофіі, аратарскага майстэрства, прыродазнаўства і іншых навук, якія ўводзілі ў яе склад у часы Старажытнасці. Але на працягу наступнай гісторыі вылучаюцца наоў перыяды збліжэння літаратуры з гэтымі навукамі, мастацтвамі, промысламі і рамёствамі.

Храналагічны падыход да вылучэння сусветнай літаратуры і ўзаемасувязей нацыянальнай і іншанацыянальных літаратур у яе межах прадугледжвае перш за ўсё вызначэнне перыядызацыі літаратурнага працэсу, як і гісторыі ўзаемасувязей. Але відавочна, **не толькі гэта**.

Таму першым прынцыпам фарміравання тэзаўруса сусветнай літаратуры з храналагічнага пункту погляду – у сацыокультурным кантэксце сусветнай гісторыі – вылучана праблема перыядызацыі сусветнага літаратурнага працэсу і ўзаемасувязей паміж замежным-нацыянальным у яе рэчышчы.

Беларуская літаратура ўключаецца ў кантэкст сусветнай на мяжы Ранняя і Сталага Сярэднявечча, фарміруючыся паралельна з славеснасцю іншых маладых еўрапейскіх народаў, у час, калі адбываліся працэсы складвання народнасцей, утварэння раннефеадальных дзяржаў на тэрыторыі Еўропы. Гэты прыклад сведчыць пра тое, што беларуская літаратура пачынала сваё станаўленне пры наяўнасці багатай, не аднаго тысячагоддзя літаратурнай спадчыны ў старажытных народаў і таму ў яе ўваходзілі шматлікія звесткі з іншых літаратур у пісьмовай форме, якія неслі як паганскія, так і хрысціянскія ідэалы. Таму старажытная беларуская літаратура мела складаны характар не столькі памежжа язычніцкай і хрысціянскай, старажытнай і сярэднявечнай цывілізацый, колькі была самім працэсам суіснавання,

паліфаніі цывілізацый, у якім выкрышталізоўваўся вопыт гэтага суіснавання сусветнага і нацыянальнага, занатоўвалася спадчына, адметная сваім нацыянальным зместам, агульная па зместу і формам з літаратурамі іншых еўрапейскіх народаў. Прыкладам, падобна старагрэцкай або старарымскай літаратурам, у склад старажытнабеларускай літаратуры ў часы Сярэднявечча ўваходзілі творы прыродазнаўчага характару, гістарыяграфіі і інш. [5, 65–68; 3, 99–100].

Крышталізаваны вопыт літаратур старажытных цывілізацый быў тым не менш увабраны нацыянальнай літаратурай у далейшым і засведчыў трываласць і заканамернасць развіцця яе асноўных відаў і форм. Пры гэтым парадыгматыка старажытнай беларускай літаратуры стала не толькі антытэзаю, але і сінтэзам старажытнай і сярэднявечнай цывілізацый, выявіўшы тыпалагічнае падабенства з літаратурамі маладых еўрапейскіх народнасцей (нямецкай, французскай, англійскай, ірландскай, іспанскай і інш.). Паміж сусветным літаратурным працэсам і літаратурным працэсам на Беларусі ёсць з гэтага пункту погляду не толькі агульнае, але і адрознае – у адпаведнасці літаратурных эпох, у характары і заканамернасцях развіцця ўзаемасувязей паміж імі.

Другі ўзровень тэзаўруса сусветнай літаратуры праз прызму перыядызацыі гісторыка-культурнага кантэксту звязаны з выначэннем *тыпалогіі* кожнага з адзначаных перыядаў, асноўных філасофскіх, ідэйна-эстэтычных плыняў, кірункаў, школ, што і абумовілі адметны выгляд, парадыгму кожнага з іх.

Адраджэнне было агульнай з'явай ў сусветнай літаратуры: амаль адначасова (сінхронна) яно развілася ў краінах Усходу і Еўропы. Паўночнае Адраджэнне, якое складалася ў краінах на поўнач ад Італіі, у т.л. на землях Беларусі, было «сунутае» ў сваіх першавытоках адносна італьянскага амаль на паўтара-два стагоддзі. Менавіта да гэтага тыпу культуры, у якім выявілася адзінства сусветнага (апора на агульную антычную і рэнесансную спадчыну Італіі) і нацыянальнага (у звароце да вуснай народнай творчасці), адносілася Адраджэнне на беларускіх землях. Гэта той значны перыяд у гісторыі сусветнай і нацыянальнай літаратуры, які падобна любому іншаму працэсу разгортваўся ў сацыокультурным кантэксце свайго часу, але да якога, як да парадыгмы, выкрышталізаванага ўзору ідэй і вобразаў, звярталіся ва ўсе наступныя стагоддзі. Еўрапейскае і нацыянальнае Адраджэнне было не толькі крыніцаю натхнення для літаратурна-мастацкай творчасці, але і падштурхоўвала сацыяльна-палітычныя, ідэйна-эстэтычныя зрухі ў нацыянальных краінах у наступныя стагоддзі.

Відавочна, што кожны з літаратурных перыядаў мае сваю «афарбоўку», свае заканамернасці развіцця і як асобнага этапу ў сусветнай літаратуры, і як залежнай яе часткі, падуладнай больш агульным працэсам і характарыстыкам. Сістэматызацыя падыходаў і вызначэнне на іх аснове змястоўных характарыстык развіцця літаратуры, замежнага і беларускага феноменаў,

з'яўляецца важным напрамкам вывучэння ўзаема сувязей паміж сусветнай і нацыянальнай літаратурамі.

Трэці ўзровень, на якім можна адзначыць характар і заканамернасці развіцця сусветнага літаратурнага працэсу ў сацыокультурным кантэксце, звязаны з шматстайнасцю, з аднаго боку, а з другога, з трываласцю, пэўнасцю, акрэсленасцю агульных пачаткаў, першакрыніц, вытокаў, творчых асноў літаратурнай дзейнасці. Ёсць не толькі агульныя для ўсёй сусветнай літаратуры ў цэлым і для асобна кожнай з нацыянальных літаратур перадумовы, вытокі развіцця. Кожны з гістарычных перыядаў стварае для мастацтва слова і для мастака паасобна свой кантэкст, у варунках якога і адбываецца фарміраванне літаратурнага працэсу, выпяванне і нараджэнне літаратурнага твора.

Міфалогія, міф як адна з першакрыніц узнікнення мастацтва слова, як і ўвогуле вусная народная творчасць. У сваіх каментарыях да менталогіі «Іосіф і яго браты» Томас Ман адзначыў, што «калі ў жыцці чалавецтва міфічнае ўяўляе сабою раннюю і прымітыўную ступень, дык у жыцці асобнага індывіда гэтая ступень позняя, ступень сталасці». З міфа пачынаецца гісторыя сусветнай літаратуры і культуры. Але відавочна і тое, што міф не толькі адлюстроўвае тагачасны ўзровень развіцця ведаў пра чалавека і свет, здольнасць чалавека да адцягненага мыслення і спробаў абагульнення. Міф з'яўляецца і той парадыгмай, якая спрыяе развіццю чалавечай культуры ва ўсе гістарычныя перыяды (як доказ існавання «жывой культуры»). Міф змяшчае ў сябе і пэўныя парадыгмы рознасаковых ведаў для развіцця навук і мастацтваў ва ўсе пазнейшыя часы.

Міфалагізацыя выступае заканамерным этапам эвалюцыі вобраза, сюжэта, тэмы – ад яго канкрэтна-гістарычнага ўвасаблення праз ідэалізацыю, што выяўляецца ўжо ў культуры Адраджэння, да міфалагізацыі як адметнай асаблівасці літаратурнага працэсу ХХ ст. У пэўным сэнсе зварот да міфа ў ХХ ст. сведчыць пра звертанасць развіцця літаратурнай з'явы ў прыватнасці і літаратурнага працэсу ў цэлым. Стварэннем міфа падагульняецца сусветная літаратура і гісторыя. Па словах Т.Мана, ім жа можа завяршыцца творчае жыццё. Здаецца, увесь жыццёвы шлях нібыта “выкрышталізоўваецца” у пэўным мастацкім вобразе, у адмысловай мастацкай структуры (гэту думку выношвалі і Гётэ, і Рыльке, і Хемінгуэй, і іншыя). Такім “крышталём”-архетыпам жыццёвага і творчага шляху пісьменніка становяцца вобразы “Боскай камедыі” Дантэ, “Фаўста” Гётэ, аповесці “Стары і мора” Хемінгуэя, прыпавесцяў Васіля Быкава, створаных беларускім празаікам у апошнія гады. Пісьменнік прыходзіць да стварэння ўласнага міфа, да міфатворчасці напрыканцы свайго шляху як да выніку жыццёвых і творчых пошукаў. Ён увасабляе ў яго вобразе свае самыя заповітныя думкі, вопыт і веды, сваю “паэзію і праўду” (Гётэ), “квінтэсэнцыю” пражытага і перажытага.

Зварот да фальклору ў літаратурнай творчасці сведчыць ад памкненні да сінтэзу традыцый, ёсць паказчык дыялагізму, паліфаніі літаратурнага працэсу

– у межах і індывідуальнай мастацкай творчасці, і літаратурнага працэсу (сусветнага, нацыянальнага) у цэлым. Да таго ж аднаўленне фальклорных вобразаў у прафесійнай літаратурнай творчасці выяўляе актуальнасць яго ўваходжання ў сучасную літаратуру, пры гэтым фальклорны твор пераходзіць у рэчышча “жывой літаратуры”.

Чацвёртая сістэма заканамернасцей літаратурных узаемадзеянняў вызначаецца пры параўнанні ў часе, прыпадабненні розных літаратурных з’яў, у т.л. розных нацыянальных літаратур. З гэтага пункту погляду – супадзення ў часе двух або некалькіх літаратурных фактаў і працэсаў – вылучаюцца тры тыпы адпаведнасцей: сінхроннасць, запозненасць (і паскоранасць), апераджальнасць літаратурнага развіцця.

Сінхранізм уласцівы літаратурам маладых еўрапейскіх народнасцей на раннім этапе іх станаўлення і развіцця (затым у розныя перыяды вылучаюцца на першае месца тыя ці іншыя нацыянальныя літаратуры, гісторыя якіх у першую чаргу і ўплывае на характар развіцця еўрапейскага і ў цэлым сусветнага літаратурнага працэсу). Сінхранізм, або сінхроннасцю, вызначаецца агульны характар развіцця літаратурных працэсаў на старажытных беларускіх землях і ў феадальных дзяржавах Еўропы. Сінхранічна еўрапейскаму Паўночнаму Адраджэнню Адраджэнне на беларускіх землях.

Запозненасць паяўлення літаратурных феноменаў, а затым і паскоранасць у засваенні сусветных здабыткаў, распрацоўцы іх на беларускай глебе, у гісторыка-культурным кантэксце наступных эпох (у дачыненні да росквіту гэтых феноменаў, прыкладам, у Заходняй Еўропе) звязваецца не толькі з фенгменамі барока і класіцызму. Падрабязна гэта адметнасць літаратурнага працэсу на Беларусі даследавана ў працах В.Каваленкі, В.Івашына і іншых [1]. Напачатку гэта паняцце у дачыненні да нацыянальнай (балгарскай) і замежных літаратур было ўведзена ў літаратуразнаўства Г.Гачавым у яго кнізе «Паскоранае развіццё літаратуры» [2].

Варта дадаць, што паняцце «запозненасці» можа быць скарыстанае ўвогуле адносна ўсіх літаратур маладых еўрапейскіх народнасцей, якія пачалі сваё станаўленне ў часы Сярэднявечча запознена, у параўнанні са старажытнымі літаратурамі народаў свету (старажытнагрэчаскай, старажытнарымскай, старажытнаўрэйскай, вавілона-асірыйскай, старажытнаегіпецкай і інш.). «Запозненасць» як заканамернасць літаратурнага развіцця – адметная прыкмета сусветнай літаратуры на ўсім яе працягу, а таксама ў нацыянальных літаратурах.

Трэцяя заканамернасць – апераджальнасць – таксама выяўляецца ў нацыянальных літаратурах адносна тых ці іншых замежных літаратур у прыватнасці і ў дачыненні да сусветнай літаратуры ў цэлым. Апераджальнасць ёсць характэрная рыса і нацыянальнай беларускай літаратуры.

Парадыгма апераджальнасці прасочваецца па ўсёй структуры літаратуры як формы духоўнай дзейнасці чалавека. Так, можна сцвярджаць, што літаратура рухаецца апераджальным шляхам адносна навукова-тэхнічнага прагрэсу. Пра гэта сведчаць шматлікія факты: і тое, што прынцып ланцуговай рэакцыі быў сфармуляваны не толькі ў кнігах Бібліі, але і ў трагедыях Шэкспіра: надзвычай дакладна – у «Гамлеце» і «Макбеце» [3, 215–216]. Так, вобраз Дон Кіхота Сервантэса пабудаваны па законах Сусвету, які пашыраецца (гэта пануючы да нядаўняга часу пункт погляду на ўзнікненне і развіццё Сусвету) [3, 219–229], і па законах выбуховасці яго развіцця (гэты пункт погляду набывае прыярытэтнае значэнне ў наш час). Пра апераджальнасць (і нават папераджальнасць) літаратурных феноменаў адносна гісторыі цывілізацыі сведчаць узнікненне і пашырэнне антыутопіі, антырабінзанады, новых поглядаў на гуманістычны характар рэнесансанага індывідуалізму і інш.

Апераджальны характар мае і гісторыя міфалогіі як «тэзаўруса», «скарбніцы» архетыпаў сусветнай літаратуры і, як гэта было падкрэслена вышэй, сучаснай навукі і тэхнагеннай цывілізацыі.

Апераджальны характар мае і гісторыя станаўлення Асветніцтва на беларускіх землях, што фарміравала яго парадыгму на працягу многіх стагоддзяў [4].

Апераджальны характар у межах сусветнай літаратуры мае і такая тыповая асаблівасць беларускай літаратуры, як яе глыбінная, натуральная, не перарваная ва ўсе часы сувязь з народнай творчасцю (у гэтым сэнсе «Шляхціч Завальня» Я.Баршчэўскага нібыта «папярэджвае» «бум» лацінаамерыканскага рамана ў Заходняй Еўропе ў другой палове ХХ ст. -- менавіта сінтэзам літаратурнага і фальклорнага зваротаў да першасных, міфічных, паганскіх вераванняў і ўяўленняў, спецыфічнай мастацкай вобразнасцю і інш.

Аб гэтым сведчыць і сувязь літаратуры і музыкі, што вызначаецца як нацыянальная асаблівасць культуры Беларусі: з аднаго боку, «затрымка», «анахранізм», «рудымент» адносна сусветнага літаратурнага кантэксту, з другога, -- апераджальнасць, папярэджанне тых працэсаў вяртання да старых традыцый, сінтэзу розных пластоў духоўнай культуры, чым была адметна сусветная мастацкая культура на розных этапах яе развіцця.

Апераджальнасць назіраецца і ў рэчышчы распрацоўкі літаратурнай тэорыі, пры вывучэнні літаратурных феноменаў на Беларусі. Яскравы прыклад – тэорыя і практыка санета ў творчасці М.Багдановіча [3, 160–162].

Відавочна, што парадыгма апераджальнасці літаратурнага развіцця такая ж складаная і невычарпальная, як і парадыгмы сінхранізму і запозненасці, -- як адметных заканамернасцей развіцця нацыянальных культур у межах сусветнага літаратурнага, соцыокультурнага кантэкстаў.

Пятая прыкмета тыпалогіі ўзаемасувязей нацыянальнага і сусветнага ў кантэксце розных эпох і народаў – «формула» выспявання і крышталізацыі літаратурных феноменаў. Як прыкмета таго ці іншага стану літаратурнага развіцця, як яе метафара, гэта асаблівасць ужо была адзначаная беларускімі

літаратурнаўцамі. Але варта заявіць аб ёй як пра выключную заканамернасць сусветнага (і нацыянальнага) літаратурнага працэсаў.

Па-першае, літаратура як асобны від чалавечай дзейнасці, духоўнай культуры “выкрышталізоўваецца” з сінкрэтычнага стану яе існавання (у першавытоках яе зараджэння і развіцця). Гэты працэс уласцівы і для беларускай культуры і літаратуры. Сувязь слова і музыкі выяўляе, з аднаго боку, старажытны яе характар, захаваны, законсерваваны ў тых ці іншых вобразах, з другога, уласціва літаратурнаму працэсу на Беларусі ва ўсе перыяды яе развіцця, што абумоўлена, відавочна, асаблівай мілагучнасцю беларускага слова, пвучасцю і пяшчотнасцю мовы, чулінасцю народнай душы, тымі адметнымі асаблівасцямі народапсіхалогіі, якія выклікаюць да жыцця паглыбленне лірычнасці, “пачуццёвасці” мастацтва прыгожага слова.

Па-другое, працэсы выпявання і крышталізацыі нацыянальных феноменаў, як і сусветных у межах нацыянальнага звязаны і з архетыпізацыяй мастацкіх вобразаў, якія ўзніклі ў розных народаў і былі ўвасобленыя ў т.зв. “вечныя вобразы” асобнымі яе прадстаўнікамі [3, 15—22]. Так, з севільскіх народных легенд і паданняў паяўляецца вобраз Дон Жуана (упершыню ў творчасці Тырса дэ Маліны). З старажытных дацкіх крыніц у творчасць Шэкспіра прыходзіць вобраз Гамлета. Англійскі аўтар “крышталізуе”, уздымаючы на недасягальную вышыню вядомы вобраз.

Адбываюцца працэсы выпявання і крышталізацыя літаратурна-мастацкіх феноменаў і ў рэчышчы архетыпізацыі вобразаў народнай творчасці. Перадумоваю архетыпізацыі відавочна становіцца сіла генія -- народаў, якая ўзмацняецца з рухам стагоддзяў, і генія адзінак, якія ўвасабляюць, убіраючы ў свой творчы патэнцыял, плён нацыі і папярэдніх культур.

Наяўнасць у сусветнай літаратуры вандроўных сюжэтаў таксама сведчыць пра пашырэнне ў нацыянальных літаратурах асобных матываў і вобразаў, якія з цягам часу набываюць “вечны” характар.

Шостая адметнасць храналагічнага аспекту ўзаемадзеяння сусветнай і нацыянальнай літаратур вызначаецца праз паняцце “адкрытасці”. Варта адзначыць, што і ў сусветнай літаратуры, як у сусвеце мастацтва слова ўсіх народаў і стагоддзяў, дзейнічае другі закон тэрмадынамікі, адзін з асноўных фізічных законаў у Сусвеце. Менавіта апора на гэты закон дазваляе сцвярджаць думку пра натуральнасць развіцця сусветнага літаратурнага працэсу як “адкрытай сістэмы”.

Так, сусветная літаратура – гэта адкрытая сістэма. Яна адкрытая і з пункту гледжання свайго хранатопа: адкрытая ў часе, адкрытая ў дачыненні да розных краін і народаў, мастацкая дзейнасць якіх складае “тэзаўрус” сусветнай літаратуры.

Сусветная літаратура выступае як «адкрытая сістэма» 1) і ў часе свайго развіцця і пашырэння: ад Старажытнасці да нашых дзён – з «адкрытасцю» менавіта ў двух накірунках, як сучаснасці, якая ўзбагачаецца з кожным новым надыходзячым днём, так і старажытнага мінулага, тых першавытокаў, якія

ўдакладняюцца, «паглыбляюцца» з кожным новым адкрыццём, перажываннем мінулага як з'явы «жывой культуры».

2) «Адкрытасць» сусветнай (і нацыянальнай) літаратуры пралягае па ўсёй структуры літаратуры як мастацтва слова: ад пашырэння эпох, кірункаў, плыняў, школ – да распрацоўкі новых мастацкіх прыёмаў, выяўленча-вобразных сродкаў адлюстравання жыцця і гісторыі.

3) З гэтага пункту погляду робяцца бачнымі дзве надзвычай важныя тэндэнцыі існавання нацыянальнага ў сусветным і сусветнага ў нацыянальным, на яго аснове :

А) Наяўнасць «жывой культуры», «жывой літаратуры», асноўнымі парадыгмамі якіх з'яўляюцца сінхраністычны план (нараджаецца пры супастаўленні ў межах аднаго гісторыка-культурнага часу «свайго» і «чужога», у выніку кантактных сувязей) і дыяхранічны (узнікае пры наяўнасці генетычных сувязей, на аснове інтэрпрэтацый сусветнай класікі і прыўнясеннем яе ў нацыянальны кантэкст і г.д.).

Б) Выразнасць *духоўнага патэнцыялу матэрыяльных каштоўнасцей*. Духоўны характар мае і паняцце «Беларусь», якое можа разглядацца як духоўная радзіма, духоўная тэрыторыя жыццядзейнасці індывіда (у сінхранічным плане) і мець «вертыкальны» архетыпічны характар і сваю парадыгму тэзаўруса адносна жыццядзейнасці народа.

Выніковы тэзіс звязаны з агульным цыклічна-хвалевым характарам развіцця сусветнага (і нацыянальнага) літаратурнага працэсаў. Ён выяўляецца ў сукупнасці акрэсленых прыкмет, уласцівых гэтаму культурнаму феномену. Цыклічна-хвалевае характарам вызначаецца ў цэлым рух духоўнай культуры чалавецтва як «жывой» «скарбніцы», а таксама ўзаемадзеяння сусветнага – нацыянальнага ў сацыюкультурным кантэксце розных стагоддзяў.

Літаратура:

- 1.Каваленка В.А. Збытокі. Уплывы. Паскоранасць: Развіццё беларускай літаратуры XIX–XX стагоддзяў. – Мн., 1975; Івашын В. Да вышынь рэалізму: Асноўныя тэндэнцыі развіцця беларускай дакастрычніцкай і савецкай літаратуры. – Мн., 1983.
- 2.Гачев Г.Д. Ускоренное развитие литературы: (На материале болгарской литературы первой половины XIX в.). – М., 1964.
- 3.Адамовіч Г.Я. З крыніц сусветнай літаратуры. – Мн., 1998.
- 4.Адамовіч Г.Я. Асветніцтва і неоасветніцтва: комплекс ідэй, праблемы іх выпявання і крышталізацыі // Беларускае Асветніцтва: Вопыт тысячагоддзя. Мн., 1998. С.61—67.
5. Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры. Т.1.– Мн., 1969. С. 65–68.

G.E.Adamovich. The law-governed natures and character of the development of literature intercommunications as an actual enlightened paradigm.

The world literature is introduced not only by paradigms of periodization and typology in historical and typological interpretation, but with particular law-governed natures of context coexistence of national and foreign phenomenon. Among them there are: synchronism, lateness (and acceleration), overtaking of literary development, existence of ripening and crystallization of literary facts. The world literature appears as “an open system” and a literary legacy – as an appearance of “living culture”: the most general of law-governed nature is a wave-cyclic character of development of world literary process.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ